

PAUL TILLICH

A HIT DINAMIKÁJA*

V. A HIT IGAZSÁGA

I. HIT ES ERTELEM

Rámutatunk a szimbólumok korlátlan változatosságára és a hit sok egymással ellentétes fajára. Mindebből látszólag annak teljes tagadására lehet következtetni, hogy ezeknek a szimbólumoknak és típusoknak lenne jogosultságuk a hittel kapcsolatban. Ezért most azt a kérdést kell megvitatnunk, hogy vajon a hitet milyen értelemben lehet az igazság mértéke szerint igazolni.

A leggyakrabban előforduló kérdés a hitnek az értelemmel való szembeállítás, és hogy vajon azok egymást teljesen kizárják-e, vagy pedig egy ésszerű hittel egybekapcsolhatók. Ha az utóbbi lehetséges, az ésszerűség és a hit elemei miképpen kapcsolódnak egymáshoz? Nyilvánvalóan, amennyiben hit alatt azt értjük, amire már utaltunk, a hit és az értelem egymást kizárják. Ha azonban úgy értelmezzük a hitet, mint amely a végső dolgokra utal, ellentétnek nem kell adódnia.

Ez a felelet azonban nem kielégítő, mert az ember lelki élete egy egység és nem fogadja el azokat az elemeket, amelyek azokkal ellentétesek. Az ember minden szellemi eleme, azok határozott jellege ellenére egymással kapcsolatban áll. Ugyanez áll a hitre és az értelemre is. Ezért nem elegendő, ha utalunk arra, hogy a végső ok állapota nincs az emberi elme értelmi voltával ellentétben. Rá kell mutatnunk azoknak tényleges kapcsolatára, vagyis arra, hogy azok miképpen kapcsolódnak egymásba. Legelőször azt kell kérdeznünk, hogy az „értelem“ szót milyen jelentésében használjuk, amikor a hittel szembeállítjuk, hogy amint az ma gyakran történik, a tudományos módszer, logikai kötöttség és technikai számítások alapján értjük-e. Vagy úgy értelmezzük, mint az a nyugati kultúra legtöbb időszakában történt, mint az értelmezés, a normák és elvek forrását? Az első esetben az értelem a valóság elismerésének és ellenőrzésének az eszközeit nyújtja, és a hit megadja annak az irányát, ahogyan az ellenőrzés gyakorolható. Ezt a fajta értelmet technikai értelemnek nevezhetjük, amely szolgáltatja az eszközöket, de nem a végső

* Dynamics of Faith. New York, 1958. 74—98; fordította dr. Kovács Lajos

dolgokra vonatkozóan. Az értelem ebben a tekintetben minden ember mindennapi életével kapcsolatos és az a hatalom, amely életünk technikai civilizációját meghatározza. A második esetben az értelem azonos az ember embervoltával, szemben minden más élőlényel. Magában foglalja az ismeret iránti kutatást, a művészettel kapcsolatos tapasztalatokat, az erkölcsi parancsolatok alkalmazását; ez teszi a személyes élet és a közösségben való részvétel kapcsolatát lehetővé. Ha a hit ellentéte volna az értelemnek, az embert emberiségétől fosztaná meg. Ezt a következtetést teológiailag és gyakorlatilag a vallásos és politikai tekintélyen alapuló rendszerek is levonják. A hit, mely lerombolja az értelmet, önmagát és az ember emberiségét rombolja le. Mert csak az a lény lehet kapcsolatban a végtelen lényel, aki különbséget tud tenni a végső és az időleges között, képes megérteni az erkölcsi imperativusz feltétlen parancsait és tudatosítani tudja a szentséges jelenlétét. Mindez csak az értelem második értelmezésével kapcsolatosan érvényes. Az értelem, mint az elme és a valóság értelmezése, és nem az első értelmezés: értelem mint technikai eszköz.

Az értelem a hit előfeltétele; a hit az a ténykedés, amikor az értelem extatikus mértékben önmagán túlra utal. Ez az egymással kapcsolatos életnek az ellentéte. Az ember értelme véges; véges keretek között kapcsolódik a világegyetemhez és magához az emberhez. Minden kulturális tevékenységnek, amelyet az ember ezen a földön végez, és amely által ezt a világot alakítja, a jellege időleges. Ezért azok nem tartoznak a végső érdekhez. De az értelem nincs saját végességéhez kötve. Tudatában van annak, és afölé emelkedik. Az ember megtapasztalja a végtelennel való kapcsolatát, de az nem önmagának egy része, és nem valami, ami hatalmában áll. Annak kell őt megragadnia, és ha ez megtörténik, az a végtelennel való kapcsolatot jelenti. Az ember véges és értelme az időleges viszonylatában áll: de az embernek ugyanakkor tudomása van az ő végtelenségéről is, és ez a tudat úgy jelentkezik, mint végső valóság, mint hit. Ha az értelmet a végső valóság megragadja, az önmagán túlra utal, de nem szűnik meg értelemnek, véges értelemnek lenni. A végsővel kapcsolatos extatikus tapasztalatot nem rombolja le az értelem szerkezete. Az extázis nem más, mint teljesült, nem tagadott értelmi valóság. Az értelem csak akkor teljesül be, ha véges korlátain túlra tekint, és megtapasztalja a végsőnek, a szentségesnek a jelenlétét. Az ilyen tapasztalat nélkül az értelem kimeríti magát és véges tartalmát. Végezetül megtéltődik irracionális és démoni tartalommal és általa megsemmisítődik.

Az út időnként a hittel teljes értelemtől a hit nélküli értelemhez vezet, amely démonikus romboló hitté válik. A második fokozat csak átmeneti pont, mert nincs vákuum a szellemi életben éppen úgy, mint a természetben. Az értelem a hit előfeltétele, és a hit az értelem beteljesülése. A hit a végső dolgokkal kapcsolatos állapotában annyi mint értelem extatikus módon. Nincs ellentét a hit természete között, azok egymásba kapcsolódnak.

Ezen a ponton a teológia több kérdést vet fel. Azt kérdezi, hogy vajon a hit természete nem torzul-e el az emberi tapasztalat feltételei között, pl. ha démonikus, romboló erők vesznek rajta erőt, amint erre az előbbieken utaltunk. A teológia azt is kérdezi, hogy vajon az értelem természete nem torzul-e el az embernek önmagától való elidegenülése által. Végül az a kérdés, hogy vajon a hit és az értelem egysége és mind-

kettőnek igazi természete nem állítható-e újra helyre azáltal, amit a vallás „kinyilatkoztatásnak“, „revelációnak“ nevez. És — folytatja a teológia — ha ez a helyzet, az értelem ebben az eltorzult állapotban nem kényszerül-e arra, hogy a kijelentéshez alkalmazkodjék, és ez a kijelentés tartalmához való alárendelés nem igazi értelme-e a „hit“ fogalmának? Az ezekre a kérdésekre adott válasz, amelyeket a teológia kérdez, nem foglalja-e magába az egész teológiát? Ebben a könyvben ezekre a kérdésekre csupán egy néhány alapvető megállapítással adható válasz.

Először is el kell ismernünk, hogy az ember az ő igazi természetétől való elidegenedése állapotában van. Ezért az ő értelmének és a hite jellegének a használata nem az, ami lényegileg kellene legyen. Ez az értelem eltorzult alkalmazása és egy bálványimádó hit közötti ellentéthez vezet. A megoldás, amelyet a hit igazi természetét és az értelem igazi természetét illetően adunk, nem alkalmazható anélkül, hogy az emberi létezés feltételei között a hit és az értelem aktuális életét alapvetően ne elemeznénk.

Ennek az elemzésnek az a következménye, hogy a hit és az értelem önmagukban való elidegenedését és azok egymáshoz való viszonyát helyre kell állítanunk. A tapasztalat, amelyben ez végbemegy, egy kinyilatkoztató tapasztalat. A kijelentés népi értelmezésben isteni tudósítás az isteni dolgokról, amelyeket próféták és apostolok fogadtak, és amelyeket az isteni szellem diktált a Biblia vagy a Korán íróinak vagy más szentkönyveknek. Egy ilyen isteni tudósítás elfogadását, bármilyen képtelen és értelemellenes legyen is, hitnek nevezik. Ennek a fejtegetésnek minden egyes szava, a kijelentés értelme ilyen eltorzításnak ellentmond. A kijelentés mindenekelőtt az a tapasztalat, ami által a végső létező szimbólumokban, képzeletben vagy gondolatban kijelenti magát. Ahol egy ilyen kijelentéssel kapcsolatos tapasztalat végbemegy, a hit és az értelem egyaránt megújul, azok belső és kölcsönös ellentéte kiegyenlítődik, és az elidegenedés helyét elfoglalja a megbékülés. Ezt jelenti vagy kellene hogy jelentse a kijelentés, amely egy olyan esemény, amelyben a végső dolgok kinyilvánítónak végleges módon, átalakítva az adott helyzetet vallássá és kultúrává. Az ilyen tapasztalatban a hit és az értelem között nem lehet ellentét. A kijelentés az embernek a megromlott hitből és megromlott értelemből ebbe az állapotba való felemelkedése. Ez a megromlott hit, ha végső ereje meg is törik, el nem távolítható. Belép az új kijelentési tapasztalatba éppen úgy, ahogyan belépett a régibe. A hitet bálványimádássá formálja, összekavarva a végsőnek a hordozóját magukkal a végső dolgokkal. Megfosztja az értelmet extatikus hatalmától és attól a törekvésétől, transzcendenssé váljon a végső dolgok irányában. E kettős rombolás következményeként megrontja a hit és értelem közti viszonyt, lecsökkentve a hitet egy előzetes állapotba, amely szembe kerül az értelem előzetes állapotával és felemelve az értelmet a végső dolgok állapotába, annak lényegbeli végső volta ellenére. E kettős rombolásból keletkezik a hit és értelem közti ellentét, és ezért a sóvárgás egy új és magasabb rendű kijelentés után. A hit története állandó küzdelem a hit megrontása ellen, és annak az értelemmel való ellentéte egyike a legnyilvánvalóbb tüneteknek. Ebben a küzdelemben a nagy kijelentésbeli események végén a végső kijelentés kell legyen, amikor végképpen megszűnik a hit és értelem ellentéte. A kereszténység azt igényli, hogy ez a kijelentés létezésének az alapja. Ez az igény állandóan ki van téve a történelem pragmatikus vizsgálatának.

2. A HIT IGAZSÁGA ÉS A TUDOMÁNYOS IGAZSÁG

Nincs ellentét a hit és értelem között azok igazi természetét illetően. Ez magában foglalja azt a megállapítást is, hogy nincs lényegbeli ellentét a hit és az értelem megismerési módja között. Az ismeret, annak minden formájában, úgy van felfogva, mint az ember értelmének az a tevékenysége, amely a hittel legkönnyebben kerül összeütközésbe. Ez így volt különösen akkor, amikor a hitet az értelem alacsonyabb fokának tekintették és azért fogadták el, mert annak igazságát az isteni tekintély biztosította. Mi elvetettük a hit értelmezésének ezt a megrontását és ezáltal eltávolítottuk a hit és tudás közti ellentét egyik leggyakoribb okát. De ezen túlmenően, ki kell mutatnunk a hitnek a megismerő értelem különböző formáival való kapcsolatát: tudományos, történeti és filozófiai formáival egyaránt. A hit igazsága különbözik az igazság értelmezésétől, a tudás minden ilyen formájától. Minden esetre az igazság, amelyet mindnyájan el akarunk érni, igazság a „valóban reális” értelemben, amelyet az emberi elme megismerő szerve megfelelő módon nyújt. Tévedés áll fenn, ha az ember megismerő törekvése nem fogja fel a valóban reálist, és azt fogadja el valónak, ami csak látszólag való, vagy ha a valóban reálist felfogja ugyan, de megromlott formájában fejezi ki azt. Gyakran nehéz megállapítanunk, hogy vajon a valódi felfogás téves, vagy csupán a kifejezése nem megfelelő, mert a tévedés két formája egymással egybekapcsolódik. Minden esetre, ahol van kísérlet az ismeretre, van igazság vagy tévedés, sokféle fokozata az igazságnak és tévedésnek. A hitben az ember megismerő ténykedése van munkában. Ezért meg kell kérdeznünk, hogy mi az igazság értelmezése a hitben, mi annak előfeltétele, és hogyan kapcsolódik az igazság többi formáihoz más kritériumok szerint.

A tudomány megpróbálja leírni és megmagyarázni a szerkezeteket és kapcsolatokat a világegyetemben, amilyen mértékben azok bizonyíthatók kísérletek által, és kiszámíthatók mennyiségi formában. Egy tudományos megállapítás igazsága a szerkezeti törvények leírásának a hitelességén és a gyakori kísérletek megállapításain nyugszik. Minden tudományos igazság időleges és változásnak van kitéve a valóság megragadását és annak megfelelő kifejezését illetően. Ez a bizonytalansági elem nem csökkenti az ellenőrzött tudományos tétel igazságát. Csupán megakadályozza a tudományos dogmatizmust és abszolútizmust.

Ezért nagyon gyenge módszer a hit igazságának a védelmezése a tudomány igazságával szemben, ha a teológusok minden tudományos megállapítás időleges jellegét hangsúlyozzák azért, hogy helyet adjon a hit igazsága előtti visszavonulásnak. Ha a tudományos fejlődés a bizonytalanság alapján állana és a hitnek kellene helyét elfoglalnia, egy méltatlan és szükségtelen folyamat kezdődne, mert a tudományos igazság és a hit igazsága nem az értelmezés ugyanazon dimenziójába tartoznak. A tudománynak nincs joga és hatalma a hit dolgaiba beavatkozni, és ugyanakkor a hitnek sincs ereje a tudományba belenyúlni.

Ha ezt megértjük, a hit és tudomány korábbi ellentéte egészen más megvilágításba kerül. Az ellentét tulajdonképpen nem a hit és tudás között állott fenn, hanem amikor a hit és az értelem nem voltak tisztában a hozzájuk tartozó dimenziókkal. Amikor a hit képviselői akadályozták a modern csillagászat kezdetét, nem voltak annak tudatában,

hogy a keresztény szimbólumok, amelyeket az arisztotelészi, a ptolemeuszi asztronómia felhasznált, nem voltak az asztronómiához kötve. Másfelől, ha a modern fizika képviselői az egész valóságot lecsökkentik az anyag legkisebb részecskéi mechanikus mozgására, tagadva az élet és az értelem igazi értékeit, objektív és szubjektív szempontból elfogadhatatlan hitet fejeznek ki. Szubjektíve a tudomány végső dolgokat igényel és ezért kész feláldozni mindent, beleértve az életet is. Objektív tekintve megteremt egy szimbólumot, amely szerint, beleértve a saját tudományos érveiket is, mindent elnyel egy értelmetlen mechanizmus. Amikor a hitnek ezt a szimbólumát támadja, helyes úton jár a kereszténység.

A tudomány csak a tudománnyal és a hit csak a hittel állhat ellentétben. A tudomány, ha tudomány marad, nem kerülhet ellentétbe a hittel. Ez érvényes a tudományos kutatás többi területeire is, mint az élettan és lélektan. A híres küzdelem a fejlődés elmélete és bizonyos keresztény csoportok teológiája között, nem a tudomány és a hit közti küzdelem volt, hanem olyan tudománnyal való harc, amelynek hite megfosztotta az embert emberiségétől, és olyan hit között, amelynek kifejezését megrontotta a Biblia betű szerinti értelmezése. Nyilvánvaló, hogy az a teológia, amely a teremtés történetét úgy magyarázza, mint egy olyan eseménynek tudományos leírását, amely valamikor megtörtént, összeütközésbe kerül a módszeresen ellenőrzött tudományos kutatással.

Ugyanez mondható el a jelenlegi és jövőbeli ellentétről a hit és a jelenlegi lélektan között is. A modern lélektan fél a lélek fogalmától, mert az szerinte egy olyan valóságot látszik megteremteni, amely tudományos módszerrel meg nem közelíthető, és beleavatkozhatik annak eredményeibe. A félelem nem alap nélküli; a lélektannak nem kell elfogadnia semmi olyan fogalmat, amelyet nem a tudományos munka teremtett meg. Az a feladata, hogy leírja az emberrel kapcsolatos folyamatokat olyan pontosan, amennyire az lehetséges és legyen készen arra, hogy ezeket a leírásokat bármikor megváltoztassa. Ez áll az ego, szuperego, az ön-maga, a személyiség, a tudatalattiság, az elme, valamint a lélek, a szellem, az akarat stb. hagyományos fogalmaira is. A módszeres lélektan függ a tudományos hitelesítéstől, amiképpen ez a helyzet minden más tudományos törekvés esetében is. Minden fogalma és meghatározása, még a legérvényesebbnek tűnő is, csupán átmeneti.

Amikor a hit beszél a végtelen dimenziójáról, amelyben az ember él, és amelyben az ember megnyerheti vagy elveszítheti lelkét, vagy létezésének végső értelmét, nem avatkozik bele egyáltalán a lélek felfogásának tudományos elutasításába. A lélek nélküli lélektan ezt nem tagadhatja, és a lélekkel kapcsolatos lélektan se erősítheti meg. Az ember örökös értelmezésének az igazsága más dimenziókhoz tartozik, mint a megfelelő lélektani felfogások igazsága. A jelenlegi analitikus vagy mélylélektan sok esetben ellentétbe kerül a hit teológia előtti és teológiai kifejezéseivel. Ugyanakkor nem nehéz a mélylélektan megállapításában különbséget tenni a többé-kevésbé hitelesített megfigyelések és hipotézisek között az ember természetét és sorsát illetően, amelyek világos módon a hit kifejezései. A naturalisztikus elemek alapja, amelyekket Freud a 19. századból áthozott a 20. századba, az ő alapvető puritanizmusa a szeretet iránti tiszteletet illetően, az ő kultúrával kapcsolatos pesszimizmusa és a vallásnak leszűkítése az ideológiai fogalmakra; mindezek a hit kifejezései és nem a tudományos kutatás eredményei. Nincsenek kétségbe vonni a tudósnak, aki az emberrel és az ő problémáival fog-

lalkozik, azt a jogát, hogy hittal kapcsolatos elemeket vezessen be. De ha ő támadja a hit más formáit a tudományos lélektan nevében, amint azt Freud követőivel együtt teszi, összezavarja a dimenziókat. Ebben az esetben azok, akik egy másfajta hitet képviselnek, joggal védekezhetnek ezekkel a támadásokkal szemben. Nem mindig könnyű a hit elemeit megkülönböztetni a tudományos hipotézisektől a lélektan területén, de lehetséges és gyakran szükséges.

A hit igazsága és a tudomány igazsága közti különbségtétel egy, a teológusok felé hangzó figyelmeztetést tartalmaz, hogy a hit igazságainak a bizonyításakor ne hivatkozzék a legújabb tudományos felfedezésekre. Mikrofizikusok megkérdőjeleztek bizonyos tudományos hipotéziseket a világegyetem kiszámíthatóságát illetően. A quantum-elméletnek és az indeterminizmus elvének megvolt a hatása. Vallásos írók ezt azonnal felhasználták, hogy saját elveiket igazolják az emberi szabadsággal, az isteni alkotó képesség és csodák tekintetében. De az ilyen eljárásnak egyáltalán nincs jogosultsága, se a fizikai elméletek, se a vallás szempontjából. A teológia, amely fizikai elméleteket használ fel, összekavarja a tudomány dimenzióját a hit dimenziójával. A hit igazsága a legújabb fizikai, élettani vagy lélektani felfedezésekkel nem igazolható, amiképpen nem is tagadható.

3. A HIT IGAZSÁGA ÉS A TÖRTÉNETI IGAZSÁG

A történeti igazságnak a jellege a tudományos igazság jellegétől nagy mértékben különbözik. A történelem egyes eseményeket és nem megismétlődő folyamatokat közöl, amelyek újra meg újra igazolhatók. A történelmi események nincsenek a tapasztalatnak alávetve. A történelemben a fizikai kísérletekkel való egyedüli hasonlatosság az adatok összehasonlítása. Ha egy független eredetből származó adatok egymással egyeznek, a történeti állítás igazolható saját hatáskörében. De a történelem nem csupán a tények sorát közli. Igyekszik megérteni ezeket a tényeket eredetükben, viszonyulásukban, értelmükben. A történelem leír, magyaráz és értékel. Ez a különbség a történeti és a tudományos igazság között. A történeti igazságban kapcsolat áll fenn az érintett tárggyal; a tudományos igazságban ez külön áll. Minthogy a hit igazsága teljes bekapcsolódást jelent, a történeti igazságot gyakran hasonlítják össze a hit igazságával. A történeti igazságnak a hit igazságától való teljes függése egy ilyen azonosítás eredménye. Ezen az úton hangsúlyozódott ki gyakran, hogy a hit szavatolja egy kétségbe vont történeti igazságnak az állítását. De az, aki ilyen dolgot állít, elfelejti, hogy a valódi történeti munkában az ellenőrzött megfigyelés éppen úgy gyakorlatban van, mint az élettani vagy fizikai gyakorlatokban. A történeti igazság elsősorban tényleges igazság; ezért különbözik az elbeszélés költői igazságától és a legenda misztikus igazságától. Ez a különbség döntő a hit igazságának a történeti igazsággal való kapcsolatát illetően. A hit nem igazolhatja a tényleges igazságot. De magyarázhatja és kell magyaráznia a tények értelmét az embernek a végső dolgokkal való viszonyát illetően. Amikor ezt teszi, áthelyezi a történeti igazságot a hit igazságának dimenziójába.

Ez a probléma azzal a népi és teológiai gondolkozással kapcsolatban került előtérbe, hogy a történeti kutatás felfedezte a Biblia írásainak irodalmi jellegét. Kimutatta, hogy az Ó- és Újszövetség elbeszélő részeiben vegyíti a történeti, legendai és mitológiai elemeket, és igen gyakran lehetetlen ezeket az elemeket egymástól a valószínűség legteljesebb mértéke szerint elválasztani. A történeti kutatás nyilvánvalóvá tette, hogy nem lehetséges semmi módon a történeti események leírásával kapcsolatban Jézus bibliai képét, akit Krisztusnak neveznek, megalkotni a valószínűség fokán felül. Hasonló kutatások a nem-keresztény vallások részéről a szentkönyveket és legendai hagyományokat illetően ugyanezt állapították meg. A hit igazságát nem lehet függővé tenni a történetek és legendák történeti igazságától, amelyben a hit fejeződött ki. Katasztrófális elferdítése a hit értelmezésének, ha azt a bibliai írások történeti hitelességével azonosítjuk. Ez történik azonban magas és alacsony szinten egyaránt mind a mai napig. Sokan azt hirdetik, hogy a keresztény hitet nem fogadhatják el, mert nem hisznek az Újszövetség csodáinak igazolásában. Valóban, a bibliai történetek valószínűsítését illetően alkalmaznunk kell egy alapos nyelvtani és történeti módszert. Nem a hit kérdése eldönteni, hogy a moszlim Korán jelenleg használt kiadása azonos-e az eredeti szöveggel, bár Mohamed hívei túlnyomó többségének ez a megingathatatlan hite. Nem a hit kérdése eldönteni, hogy a Penta-teuch nagy része a babilóniai fogság utáni papi bölcsesség terméke-e, vagy hogy a Genézis könyve több mítoszt és szent legendát tartalmaz mint tényleges történelmet. Nem a hit kérdése eldönteni, hogy a világegyetem végső katasztrófájára való várakozás, amelyet az Ó- és Újszövetség későbbi könyveiben olvashatunk, a perzsa vallásból ered-e. Nem a hit kérdése eldönteni, hogy mennyi legendai mitikus és történeti anyag vegyült össze Krisztus születésével és feltámadásával kapcsolatban. Nem a hit kérdése eldönteni, hogy az egyház legelső idejéből származó tudósítások közül melyiknek a hitelessége a legvalószínűbb. Mindezeket a kérdéseket, több vagy kevesebb valószínűséggel, a történeti kutatásnak kell eldöntenie. Ezek a történeti igazságnak és nem a hit igazságának kérdései. A hit mondhatja, hogy az ószövetségi Törvénynek, amely úgy maradt fenn, mint Mózes törvénye vitathatatlan érvényessége van azok részére, akik ezt így fogadják el, függetlenül attól, hogy egy történeti alak vagy név mennyiben igazolható. A hit mondhatja, hogy a valóság, amelyben Jézusnak mint Krisztusnak megváltó hatalma kinyilvánított, érvényes mindazok számára, akik abban hisznek, attól függetlenül, hogy milyen mértékben nyomozható ki a názareti Jézus történeti alakja. A hit bizonyíthatja saját fundamentumát, a mózesi Törvényt, Jézust mint Krisztust, Mohamed prófétát vagy Buddhát, a megvilágosodottat. A hit nem igazolhatja a történeti körülményeket, amelyek lehetővé tették a végső dolgokkal kapcsolatban az emberiség nagy részének a fel-fogását. A hit igazolja a saját alap bizonyosságát — pl. egy eseményt a történelemben, mely átalakította a történelmet — a hívő ember részére. De a hit nem foglalja magában a történeti ismereteket azzal kapcsolatban, ahogyan azok végbementek. Ezért a hit nem ingatható meg a történeti kutatás által, még akkor sem, ha annak eredményei bírálják bizonyos hagyományoknak a hitelességét, amelyekben az események megtörténtek. Ez a történeti igazságtól való teljes függetlenség a legfontosabb következmények egyike a hitnek, mint a végső dolgokkal kapcsolatos tényezőnek a részére. Megszabadítja a hívő embert attól a teherből,

amelyet nem tud hordozni a tudós becsületesség követeléseit illetően, és amely lelkiismeretét irányítja. Ha ez a becsületesség szükséges ellentété válna a hitbeli engedelmességet illetően, Isten képe meghasonlana démoni erők hatására. És az eredmény nem a végső dolgokhoz való kapcsolódás lenne, mert az ilyen hit, végső elemzéseképpen bálványimádássá válna.

4. A HIT IGAZSÁGA ES A FILOZÓFIAI IGAZSÁG

Sem a tudományos, sem a történeti igazság nem állíthatja vagy tagadhatja a hit igazságát. De felmerül a kérdés, hogy vajon a filozófiai igazságnak ugyanez-e a kapcsolata a tudomány igazságához, vagy ez a kapcsolat bonyolultabb-e. Valóban ez a helyzet. Sőt, a filozófiai igazság és a hit igazsága közti viszony bonyolult volta a tudományos és történeti igazság viszonyát még bonyolultabbá teszi, mint ahogyan az az eddigi vizsgálódásból kitűnt. Ez a magyarázata a számtalan vitatkozásnak a hit és a filozófia egymáshoz való viszonyát illetően és annak a népi véleménynek, hogy a filozófia a hit ellensége és lerombolója. Még teológusokat is, akik filozófiai fogalmakat használtak egy vallásos közönség hitének a kifejezésére, az a vád érte, hogy elárulják a hitet.

A filozófiával való minden vitatkozás nehézsége abban áll, hogy minden filozófiának a meghatározása annak a filozófusnak a nézetét tükrözi, aki a meghatározást adja. Van azonban egy előzetes filozófiai megállapodás a filozófia értelmével kapcsolatban, és az egyedüli dolog, amit egy ilyen vitatkozásban, mint a mostani, tehetünk, az, hogy ezt az előzetes filozófiai fogalmat használjuk arra vonatkozóan, hogy mi a filozófia. Ebben az értelemben a filozófia kísérlet a legáltalánosabb kérdések megválaszolására a valóság és a létezés természetével kapcsolatban. A legáltalánosabbak azok a kérdések, amelyek nem kérdeznak a valóság egy különleges területének a természetéről (mint a fizikai vagy történeti terület), hanem a valóság természetéről, ami általános minden vonatkozásban. A filozófia megpróbálja megtalálni az egyetemes kategóriákat, amelyeket a létező megtapasztalt.

Ha a filozófiának egy ilyen értelmezése van feltételezve, meghatározható a filozófiai igazságnak a hit igazságához való kapcsolata. A filozófiai igazság, igazság a létező szerkezetével kapcsolatban. A hit igazsága, igazság a végső dolgokkal kapcsolatos szerkezet területén. Eddig a pontig a viszony nagyon hasonlóknak tűnik a hit igazságát és a tudományos igazságot illetően. A különbség azonban abban áll, hogy van egy identitási pont a filozófiai kérdés végső volta és a vallásos terület végső volta között. Mindkét esetben a végsővel kapcsolatos valóság kutatásáról és kifejezéséről van szó, fogalmilag a filozófiában, szimbolikusan a vallásban. A filozófiai igazság a végsővel kapcsolatos fogalmakból, a hit igazsága a végső dolgokkal kapcsolatos igazi szimbólumokból áll. Foglalkoznunk kell a kettő közti viszonytal.

Fel kell tennünk a kérdést: miért használ a filozófia fogalmakat és a hit szimbólumokat ugyanazon végső dolgok kifejezésére? A válasz természetesen az, hogy a végső dolgokkal kapcsolatos viszony nem ugyanaz minden esetben. A filozófiai kapcsolat elvileg egy külön leírása az alap-

szerkezetnek, amelyben a végső megnyilatkozik. A hit viszonya elvileg egy magában foglaló kifejezés a hívő embernek a végső dolgokkal kapcsolatos értelmezésére. A különbség nyilvánvaló és alapvető. De amint a kifejezés „elvileg“ mutatja, van egy különbség, ami nem tartható fenn a filozófia és a hit tényleges kapcsolatában. Nem tartható fenn, mert a filozófus emberi lény, a végsővel való kapcsolatával, titokban vagy nyíltan. És a hívő ember is egy emberi lény, a gondolkodás hatalmával és a fogalmi megértés szükségével. Ez nem csupán bibliográfiai tény. Következményei vannak a filozófusnál a filozófia életét és a hit életében a hívő embert illetően.

A filozófiai rendszerek és bármilyen eszmék vagy azok töredékei mutatják, hogy az irányt, amelyben a filozófus kérdez, és az előszeretettel, amellyel választ ad a különböző kérdésekre, meghatározza a megismerő szándék és a végső dolgokkal kapcsolatos helyzet. A történetileg legjelentősebb filozófiák nem csupán a gondolkodás nagy erejét mutatják, de a legszenvedélyesebb viszonyulást is a végső dolgok leírását illetően. Csupán emlékeznünk kell a görög és indiai filozófusokra, szinte kivétel nélkül, és a modern filozófusokra Leibniztől és Spinozától Kantig és Hegelig. Ha úgy is tűnik, hogy a filozófusok pozitivista iránya Locketól és Hume-tól a ma logikus pozitívizmusáig kivétel is a szabályból, azt kell mondanunk, hogy a feladat, amelyre ezek a filozófusok összpontosítottak, az ismeret elvének különleges problémái, és különösen a mi időnkben a tudományos ismeret nyelvi eszközei. Ez bizonyosan igazolható és nagyon tiszteletreméltó törekvés, de nem filozófia a hagyományos értelemben.

A filozófiával eredeti értelmében olyan emberek foglalkoznak, akiknél a végső dolgokkal kapcsolatos szenvedély egyesül a végső valóság világos és elkülönült megfigyelésével, ahogyan az a világegyetem folyamatában jelentkezik. Ez a végső dolgokkal kapcsolatos elem a filozófiai eszmék mögött, amely a hit igazságát nyújtja. A filozófia nem csupán az anyaméh, amelyből kiáradt a tudomány és a történelem, hanem egy állandóan jelenlevő elem az aktuális tudományos és történelmi tevékenységben. A keret, amelyben a nagy filozófusok látták és látják kutatásaik egyetemet, filozofikus, még akkor is, ha jelenlegi tájékozódásaik megalapozottak. Az semmiképpen nem felfedezéseik eredménye. Az mindig a lények egészének a víziója, amely tudatosan vagy tudattalanul meghatározza gondolkodásuk keretét. Minthogy ez így van, igazolva látszik lenni annak a kijelentése, hogy még a valóság tudományos szemléletében is megtalálható a hitnek egy eleme. A tudósok joggal próbálják akadályozni a hitnek és a filozofikus igazságnak ezeket az elemeit, hogy azok a tényleges kutatásba beleavatkozzanak. Ez sok tekintetben lehetséges, de még a legjobban védett kísérlet sem teljes mértékben „tisztá“ a beavatkozó tényezők kizárásával. Az amit elmondottunk a filozófusról, vonatkozik a tudósra is. Még tudományos munkájában is egy élő lény, akit megragadott a végső dolog és kérdése filozofikus.

A történész is tudatosan vagy tudattalanul filozófus. Teljesen nyilvánvaló, hogy a történész minden feladata a tények felkutatásán túl függ a történeti tények kiértékelésétől, különösen az ember természetét, szabadságát, döntését stb. illetően. Kevésbé nyilvánvaló, de szintén igaz, hogy még a történeti tények felkutatásánál is a filozófiai előfeltételezés jelen van. A történész továbbmenően arra kényszerül, hogy kiértékelje a forrásokat és azoknak megbízhatóságát, amely nem független az em-

beri természettel kapcsolatos felfogásától. Végül abban a pillanatban, amelyben egy történeti munka közvetlenül vagy közvetve megállapításokat közöl az emberi létezést érintő történeti tényekről, a történelem filozofikus előfeltételezése nyilvánvaló. Ahol van filozófia, ott kifejezésre jut a végső tényező. Van a hitnek egy eleme, ha elrejtve is, a tiszta tények történéskének a szenvedélyén keresztül.

Mindezek azt mutatják, hogy lényegbeli különbségeik ellenére van a filozófiai igazságnak és a hit igazságának egy tényleges egysége minden filozófiában. És ez az egység fontos a tudós és történész számára is. Ezt az egységes „filozófiai hit“-nek nevezik. A kifejezés megtévesztő, mert úgy néz ki, hogy összezavarodik a két elem, a filozofikus igazság és a hit igazsága. Továbbá úgy tűnik, hogy azt látszik igazolni, hogy egy filozófiai igazság van, az ún. „philosophia perennis“. De csak a filozófiai kérdés állandó és nem az arra adott válasz. Állandóan folyamatban van a filozófiai és hitbeli elemnek, és nem egy filozófiai hitnek a magyarázata.

Van hitbeli igazság a filozófiai igazságban. És van filozófiai igazság a hit igazságában. Ahhoz, hogy láthassuk ezt a pontot, szembe kell állítanunk egymással a filozófiai igazság fogalmi kifejezését a hit igazságának szimbolikus magyarázatával. Vannak, akik azt mondják, hogy a legtöbb filozófiai fogalomnak mitológiai őse van, és a legtöbb mitológiai szimbólumnak vannak olyan fogalmi elemei, amelyek kifejezhetők és kifejezendők, mihelyt az filozófiai öntudatként jelentkeznek. Isten fogalmában a létezés fogalma, az élet, a szellem, az egység és sokféleség mind megtalálható. Az „Ádám bűne“ szimbóluma magában foglalja az ember lényegbeli természetének a fogalmát, az önmagával való harcát és az önmagától való elidegenedést. És mert minden vallásos szimbólumnak van fogalmi potenciálja, lehetséges a „theo-logia“. A hit minden szimbólumában benne van a filozófiai gondolkodás. De a hit nem határozza meg a filozófiai gondolkodást éppen úgy, amiképpen a filozófia nem determinálja az ember végső érdekének a jellegét. A hit szimbólumai kinyithatják a filozófus szemét a világmindenség minőségét illetően, amit különben nem ismernek fel. De a hit nem követel határozott filozófiát, habár azt egyes egyházak és vallási mozgalmak igényelték és felhasználták a platonì, arisztotelészi, kanti és Hume általi filozófiát. A hit szimbólumának a filozófiai vonatkozásai sok irányban fejlődhetnek, de a hit igazságának és a filozófia igazságának nincs egymás felett tekintélye.

5. A HIT IGAZSÁGA ÉS ANNAK ISMERVEI

Ezek után milyen értelemben beszélhetünk a hit igazságáról, ha az nem bírálható el semmi más igazság által, legyen az tudományos, történeti vagy filozófiai? A válasz a hit természetéből adódik, mint amely a végső érdek állapotában van. Két oldala van, mint az érdek fogalmának: szubjektív és objektív oldala. A hit igazságát mindkét oldalon meg kell vizsgálnunk. Szubjektív oldalról azt kell mondanunk, hogy a hit igaz, ha a végső érdek megfelelő módon fejezi ki. Objektív oldalról azt kell mondanunk, hogy a hit akkor igaz, ha az valóban a végső érdek. Az első válasz elismeri az igazságot minden tiszta szimbólumával és hit-

beli fajaival. Igazolja a vallás történetét és érthetővé teszi mint a végső érdek történetét, mint választ a szentség megnyilvánulásaira, sok helyen és sokféle módon. A második válasz a végső érdek kritériumára, ami által bírálat alá esik a vallás története, nem az elutasítás, hanem az igen és a nem formájában.

Hit addig van, amíg a végső érdeket helyesen ki tudja fejezni. A kifejezés „helyessége“ jelenti a hatalmat a végső érdek kifejezésére olyan formában, hogy alkot, feleletet, cselekvést, közvetítést. Azok a szimbólumok, amelyek ezt megtenni képesek élők. De a szimbólumok élete korlátozott. Az embernek a végső érdekekkel kapcsolatos viszonya változik. A végső érdek tartalma eltűnik vagy behelyettesítődik, más érdekek által. Az isteni alak megszűnik a felelet megteremtésében, megszűnik mint közös szimbólum, és cselekvési ereje elvész. Vannak szimbólumok, melyek bizonyos időszakban vagy egy bizonyos helyen kifejezték a hit igazságát egy bizonyos csoport részére, és az ma a múlt hitévé lett. Elvesztették igazságukat, és nyílt kérdés, hogy halott szimbólumok életre keltethők-e. Valószínűleg nem azok részére, akikért meghaltak. Ha ilyen szempontból nézzük a hit történetét, beleértve a mi korunkat is, a hit igazságának kritériuma az, hogy vajon élő-e vagy nem. Ez természetesen nem pontos kritérium semmilyen tudományos vonatkozásban, de pragmatikus kritérium, amit lehet vonatkoztatni a múltra, nyilvánvalóan halott szimbólumaik miatt. Ez nem alkalmazható könnyen a jelenre, mert az ember soha nem mondhatja egy szimbólumról, hogy az végérvényesen halott, habár még mindig elfogadott. Lehet alvó, de képes a felébredésre.

A hit szimbóluma igazságának másik kritériuma az, hogy kifejezi a végső érdeket, amely valóban végső. Más szóval, hogy az nem bálványimádás. A hit történetének ilyen kritériuma teljesen ítélet alatt áll. Minden hit gyengesége abban áll, hogy könnyen válik bálványimádássá. Az emberi elme, amint Kálvin mondta, állandóan működő gyára a bálványoknak. Ez a hit minden formájára áll, és ha a protestáns teológia azon a ponton áll, hogy különböző típusaik összekeverednek, könnyen válik bálványimádási romlássá. Ezért alkalmaznia kell magára ugyanazt a kritériumot, amit a hit más formái ellen alkalmaz. A hit minden típusának megvan az a törekvése, hogy tényleges szimbólumait abszolút érvényűvé tegye. A hit igazságának a kritériuma az, hogy ön-tagadást tartalmazzon. Az a szimbólum hiteles, amely nem csupán a végső érdeket fejezi ki, hanem annak hiányát is. A kereszténység egy olyan szimbólumban fejezi ki magát minden más vallással ellentétben, mely a Krisztus keresztje. Jézus nem válhatott volna Krisztussá, ha nem áldozta volna fel magát. A hit igazságának egyetlen, csalhatatlan kritériuma az, hogy az az igen vagy a nem ítélete alatt áll.

Ez által a kritérium által vezetve a protestantizmus megbírálta a római katolikus egyházat. Dogmai formulák nem választották el egymástól az egyházakat a reformáció idején. Újra felfedezése lett annak az elvnek, hogy az egyháznak sincs joga magát a végső helyre helyezni. Igazságát a végső ítéli meg. Ugyanilyen módon a bibliakutatás a protestantizmusban felmutatta a bibliai irodalom sokféle színvonalát és annak a lehetetlenségét, hogy a Biblia tartalmazza a hit csalhatatlan igazságát. Ugyanez a kritérium érvényes a vallás és kultúra egész történetére. Tartalmaz egy *igen-t*, nem veti el a hit igazságának bármilyen formáját, bármilyen formában jelenik is az meg a hit történetében, és tartalmaz

egy *nem*-et, nem fogadja el a hit bármely igazságát, mint végsőt. Mert azzal egy ember sem rendelkezik. Az a tény, hogy ez a kritérium azonos a protestáns elvvel és valósággá lett a Krisztus keresztjén — alkotja a protestáns kereszténység felsőbbrendűségét.

(Folytatása következik)

Dr. ERDŐ JÁNOS

VALLÁS AZ EGYSÉGES VILÁG SZOLGÁLATÁBAN

Az Unitárius Egyházak és Szabadelvű Vallások Világszövetsége — IARF — 1990. július 27 — augusztus 2. között tartotta 27. kongresszusát Hamburgban. Témájában — *Vallások együttműködése az egységes világért* — a humánus síkján, egymással összefüggő fontos kérdések összegződtek, mint: alkalmas-e a vallás arra, hogy az egységes világ összekötő ereje legyen? Hogyan tud, illetve kell a vallásnak viszonyulnia a világhoz? Mit tehet a vallásos ember az egységes világért?

A hat napon át tartó plenáris ülésen és jórészt tanulmányi munkacsoportokban folyó, pluralisztikus teológiai tanácskozás lehetővé tette, hogy a résztvevők a problémakört részletesen megtárgyalják és egyben hosszútávú programot készítsenek a Világszövetség részére. A kongresszus által elfogadott öt tanulmányi munkacsoport megállapításai a következőkben foglalhatók össze.

1. ISTENORSZÁGA: AZ EGYSÉGES VILÁG VIZIOJA ÉS IGAZSÁGERTEKE

Az első tanulmányi munkacsoport a kongresszus témájának teológiai alapállását fogalmazta meg. Istenországa — Jézus tanításának és az unitárius kereszténységnek központi tétele — annyi mint Isten uralma a világ fölött és az ember életközössége Istennel. Inkluzív valóság, magában foglalja a szentség, igazság, jóság, szeretet, szépség abszolút értékeit, melyek áthatják a világot és az emberiség életét. Az új világba új ember kell; az Istenországába való eljutás alapfeltétele, hogy az ember megtérjen és eddigi gondolkodásával s evilági értékeivel szakítson. Legfőbb gondja az ország legyen, mely megköveteli a hitet, a szív tisztaságát, Isten akaratának cselekvését, az igazságos életet, a gondolkodás és cselekvés új útját, vagyis egy teljesen új életet.

Az ország Isten ajándéka, mert Ő a kezdeményező. Ez nem jelenti az ember kirekesztését, ellenkezőleg, az ország megvalósulásában mindenki Isten munkatársa lehet, a hívő éppenúgy, mint a világi humanizmus képviselője.